TORLI-KAMONLI CHOLG'ULARDA SOF INTONATSIYANI SHAKLLANTIRISH VA ICHKI ESHITUVNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Mirsadullayev Mirlaziz Mirmuslimovich
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
Email:
Tel: +998990774922

Annotatsiya: Maqolada torli-kamonli cholg'ularda sof intonatsiyani shakllantirish va ichki eshituvni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari g'ijjak ijrochiligi misolida tahlil qilinadi. Cholg'u dastasining pardasiz tuzilishi, tovush balandligini aniq belgilash, ijrodan oldin tovushni ichki tasavvur qilish va sadolanishni eshitish orqali nazorat qilish masalalariga e'tibor qaratiladi. Mahalliy va xorijiy ilmiy-uslubiy manbalar tahlili, qiyosiy yondashuv hamda ko'p yillik pedagogik-ijrochilik tajribasini umumlashtirish asosida ichki eshituv, amaliy mashqlar, individual yondashuv va mustaqil intonatsion nazoratning o'zaro bog'liqligi yoritiladi. An'anaviy ijrochilikda sof intonatsiyani baholashda maqomlarning lad xususiyatlari va ijro bezaklarini hisobga olish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: sof intonatsiya, ichki eshituv, g'ijjak, eshituv nazorati, torli-kamonli cholg'ular, ijrochilik mahorati, pedagogik shart-sharoit.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИСТОЙ ИНТОНАЦИИ И РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО СЛУХА ПРИ ИГРЕ НА СТРУННО-СМЫЧКОВЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия формирования чистой интонации и развития внутреннего слуха на струнно-смычковых инструментах на примере исполнительства на гиджаке. Особое внимание уделяется взаимосвязи беспороговой конструкции грифа инструмента, точности звуковысотного интонирования, внутреннего слухового представления и слухового контроля исполнения. На основе анализа отечественных и зарубежных научно-методических источников, сравнительного подхода и обобщения многолетнего педагогического и исполнительского опыта определены взаимосвязанные условия развития интонационных навыков. К ним относятся предварительное внутреннее представление звука, систематические упражнения с

использованием пения и гамм, работа над интонацией с учётом ладовых и стилевых особенностей произведения, прослушивание и анализ аудиозаписей, а также индивидуальный подход к обучению. Подчёркивается, что в традиционной узбекской музыке оценка чистоты интонации должна учитывать ладовые и исполнительские особенности музыкального материала, а не ограничиваться исключительно критериями равномерно темперированного строя.

Ключевые слова: чистая интонация, внутренний слух, гиджак, слуховой контроль, струнно-смычковые инструменты, исполнительское мастерство, педагогические условия.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING ACCURATE INTONATION AND INNER HEARING IN PLAYING STRING INSTRUMENTS

Abstract: The article examines pedagogical conditions for developing pure intonation and inner hearing in bowed-string instruments, with particular reference to the gijjak. It focuses on the relationship between the unfretted fingerboard, accurate pitch production, auditory imagery and self-monitoring. Based on the analysis of local and international scholarly and methodological sources, comparative analysis and the synthesis of long-term pedagogical and performance experience, the study identifies interrelated conditions for developing intonation skills. These include internalizing the target sound before playing, systematic practice through singing and scales, repertoire-sensitive intonation work, listening to and analysing recordings, and individualized instruction. The article also emphasizes that intonation in traditional Uzbek music should be assessed in relation to modal and stylistic features rather than solely through equal-tempered pitch standards.

Keywords: pure intonation, inner hearing, gijjak, auditory monitoring, bowed-string instruments, performance skills, pedagogical conditions.

KIRISH

Torli-kamonli cholg‘ularda ijrochilik mahoratini shakllantirishda sof intonatsiya muhim kasbiy ko‘nikmalardan biri hisoblanadi. Tovush balandligini aniq hosil qilish, melodik harakat davomida intonatsion barqarorlikni saqlash va ijrodagi kamchiliklarni eshitish orqali aniqlash ijrochidan nafaqat texnik tayyorgarlikni, balki rivojlangan musiqiy eshituvni ham talab qiladi. Ayniqsa, g‘ijjak dastasining pardalarga ajratilmaganligi sababli ijrochi chap qo‘l barmoqlarining joylashuvini mustaqil belgilashi va har bir tovushning balandligini nazorat qilishi zarur. Q. Nazirov gamma va solfedjio

mashqlarini ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim vositalari sifatida qayd etadi [3].

Sof intonatsiyaning shakllanishi ichki musiqiy eshitish, real tovushni eshitib baholash hamda ijro harakatlarini to‘g‘ri muvofiqlashtirish bilan bog‘liq. N. Qodirov g‘ijjakda sof tovush hosil qilishning uchta muhim shartini aynan shu jihatlar bilan izohlaydi [4]. Demak, intonatsion aniqlikni faqat barmoqning to‘g‘ri joylashuvi bilan cheklab bo‘lmaydi: ijrochi tovushni oldindan tasavvur qilishi, uni cholg‘uda hosil qilishi va eshitish orqali tekshirishi lozim.

An’anaviy o‘zbek musiqasida mazkur masala yanada o‘ziga xos xususiyat kasb etadi. Maqomlarning lad asoslari, tayanch pardalari va nola, qochirim, molish, kashish kabi ijro bezaklari tovush balandligi hamda uning badiiy ifodalanishiga ta’sir ko‘rsatadi. I. Rajabov maqomlarning lad tuzilishini va tayanch tovushlar ahamiyatini yoritgan bo‘lsa, G‘. Xudoyev g‘ijjak ijrosidagi an’anaviy bezaklar hamda tovush tuslanishining o‘ziga xos jihatlarini tahlil qiladi [5; 2].

Xorijiy tadqiqotlarda ham torli-kamonli cholg‘ularda intonatsion aniqlikni shakllantirishda ichki eshituv, tovushni oldindan tasavvur qilish va ijroni mustaqil baholash muhimligi ta’kidlanadi. Xususan, Pardue va McPherson intonatsion nazoratni ijrochi mo‘ljallangan tovushni ichki eshitishi, hosil qilingan tovushni u bilan solishtirishi va zarur tuzatishni amalga oshirishi bilan bog‘laydi [8]. P. Keller esa musiqiy tasavvurning eshituv va ijro harakatlarini oldindan rejalashtirishdagi o‘rnini izohlaydi [6].

Shu nuqtayi nazardan, maqolaning maqsadi g‘ijjak ijrochiligi misolida sof intonatsiyani shakllantirish va ichki eshituvni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash hamda ularni yaxlit jarayon sifatida asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda mahalliy g‘ijjak ijrochiligi bo‘yicha beshta ilmiy-uslubiy manba hamda musiqiy eshituv, intonatsiya va mustaqil mashq faoliyatiga oid beshta xorijiy ilmiy maqola o‘rganildi. Manbalarni tahlil qilishda mazmuniy tahlil, qiyosiy tahlil va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Mahalliy manbalarda g‘ijjak dastasining tuzilishi, chap qo‘l barmoqlarining joylashuvi, ichki musiqiy eshituv, an’anaviy ijro bezaklari va individual mashg‘ulotlarni tashkil etishga doir fikrlar tahlil qilindi. Xorijiy manbalardan esa tovushni ichki tasavvur qilish, ijroni eshitish orqali baholash, mashq strategiyalarini individual ehtiyojga moslashtirish va o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish masalalarini yoritishda foydalanildi. Skripka va viola bo‘yicha tadqiqotlar g‘ijjak ijrochiligi bilan umumiy bo‘lgan tovush

balandligini belgilash va eshituv nazorati jihatlarini qiyoslash uchun jalb etildi; ularning milliy ijro uslublari g‘ijjak an’analariga bevosita ko‘chirilmagan.

Shuningdek, muallifning ko‘p yillik pedagogik va ijrochilik faoliyati davomida kuzatilgan holatlar umumlashtirildi. Bu jarayonda talabaning tovushni oldindan eshitishi, ijro davomida intonatsion xatoni aniqlashi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi va tuzatish kiritish ko‘nikmalarining shakllanishiga e’tibor qaratildi. Tadqiqot nazariy-tahliliy va tajribani umumlashtirish xarakteriga ega bo‘lib, unda nazorat guruhi, tajriba guruhi yoki statistik samaradorlik ko‘rsatkichlari asosida o‘tkazilgan eksperiment natijalari da’vo qilinmaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Manbalar tahlili va pedagogik kuzatishlarni umumlashtirish natijasida sof intonatsiyani shakllantirishning o‘zaro bog‘liq bir necha pedagogik shart-sharoitlari ajratildi.

Birinchidan, **tovushni ijrodan oldin ichki eshituvda tasavvur qilish ko‘nikmasini rivojlantirish** zarur. Ijrochi nota matnidagi tovushni faqat ko‘rish orqali emas, balki uning qanday sadolanishini ichki tasavvur qilish orqali ham anglay olishi lozim. P. Keller musiqiy tasavvur eshituv va harakat bilan bog‘liq ichki jarayonlarni faollashtirib, ijroni oldindan rejalashtirishga yordam berishini ta’kidlaydi [6]. Pardue va McPherson esa intonatsion aniqlikni mo‘ljallangan tovushni ichki eshitish, real ijro bilan taqqoslash va kerak bo‘lsa tuzatish kiritish jarayoni sifatida izohlaydi [8]. G‘ijjak mashg‘ulotlarida ushbu ko‘nikmani rivojlantirish uchun tovushlarni kuylash, kuy jumlalarini hirgoyi qilish va cholg‘uda ijro etishdan oldin ularning sadolanishini tasavvur qilish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, **ichki eshituvni amaliy ijro mashqlari bilan mustahkamlash** lozim. Gamma va arpedjio mashqlari, sekin sur’atda tovushlarni ketma-ket ijro etish, alohida qiyin interval va melodik o‘tishlar ustida ishlash intonatsion aniqlikni nazorat qilish uchun qulay sharoit yaratadi. Bunda mashqning asosiy maqsadi tovushlarni ko‘p marta takrorlash emas, balki har bir tovushning balandligini ongli ravishda eshitish va baholashdan iborat bo‘lishi kerak. Q. Nazirov gamma va solfedjio mashqlarining ahamiyatini alohida ko‘rsatadi [3]. N. Qodirov esa ichki eshituvni musiqiy tovushlarni kuylash va qo‘shiqlarni hirgoyi qilish orqali rivojlantirish mumkinligini qayd etadi [4]. Amaliy mashg‘ulotlarda gamma tovushlarini sekin sur’atda, zarur holatlarda fortepiano jo‘rligida ijro etish, tovushlarning o‘zaro munosabatini tinglash va chap qo‘l barmoqlarining aniq joylashuviga e’tibor qaratish foydali hisoblanadi.

Uchinchidan, **intonatsion nazoratni ijro etilayotgan asarning lad va uslubiy xususiyatlariga moslashtirish** talab etiladi. An’anaviy g‘ijjak ijrochiligida sof

intonatsiyani barcha tovushlarni teng temperatsiyalangan tizimga mexanik moslashtirish sifatida tushunish yetarli emas. Maqom kuylarida tayanch pardalar, lad asoslari va o‘ziga xos tovush tuslanishlari muhim o‘rin tutadi. Rajabov maqomlarning lad asosini tushunishda tayanch tovushlar hamda boshlanish pardasining ahamiyatini ko‘rsatadi [5]. Xudoyev esa o‘zbek an’anaviy musiqasida nola, qochirim va kashish kabi bezaklar tovush balandligining o‘zgarishi va ifodaviyligini ta’minlashini yoritadi [2]. Shuning uchun pedagogik jarayonda tasodifiy intonatsion xatoni an’anaviy ijro uslubiga xos ongli tovush tuslanishidan farqlash muhimdir.

To‘rtinchidan, **tinglash, yozib olish va o‘z ijrosini tahlil qilish imkoniyatlarini mashg‘ulotlarga kiritish** zarur. Talaba o‘z ijrosini qayta tinglaganida, tovushning mo‘ljallangan balandlikka mos kelishi, melodik jumlalarning ravonligi va intonatsion nomuvofiqliklar haqida mustaqil xulosa chiqarish imkoniga ega bo‘ladi. S. Azizboyev ustoz sozandalar ijrosidagi audioyozuvlarni tinglash, turli ijro talqinlarini qiyoslash va musiqiy yozuv namunalarini tahlil qilishni individual mashg‘ulotlarning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatadi [1]. López-Calatayud va hammualliflarining 86 ta o‘quv-uslubiy material tahliliga bag‘ishlangan tadqiqotida ham yozma jo‘rlik va audio resurslar intonatsiyani o‘rgatishda qo‘llanadigan yordamchi vositalar sifatida ko‘rib chiqilgan [7]. Bunda yozib olingan ijroni tinglash shunchaki nazorat vositasi bo‘lib qolmasligi, balki talabaning o‘z xatosini aniqlashi va uni tuzatish yo‘lini topishiga xizmat qilishi kerak.

Beshinchidan, **individual yondashuv va mustaqil mashq faoliyatini bosqichma-bosqich shakllantirish** lozim. Talabalarning eshituv imkoniyatlari, texnik tayyorgarligi va musiqiy tajribasi bir xil bo‘lmagani sababli, ularga beriladigan mashqlar ham bir xil shaklda tashkil etilmasligi kerak. S. Azizboyev ijro dasturini shakllantirishda talabaning xohish-istagi, qobiliyati va mavjud ijro ko‘nikmalarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi [1]. A. Strietelmeierning tadqiqotida ham sozandalar asarning texnik talablariga qarab mashq strategiyalarini turlicha tanlashi va o‘z yondashuvini material xususiyatlariga moslashtirishi ko‘rsatilgan [10]. Bu holat o‘qituvchidan mashq mazmunini talabaning individual ehtiyojlariga muvofiq belgilashni talab qiladi.

Mustaqil mashq jarayonida talaba o‘z oldiga aniq vazifa qo‘yishi, murakkab tovush yoki kuy jumlasini ajratib olishi, uni sekin sur’atda ishlab chiqishi, ijrosini qayta tinglashi va natijani baholashi maqsadga muvofiq. Silva va Marinho tomonidan ilg‘or musiqachilarning o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish jarayonlariga bag‘ishlangan tizimli sharhda maqsad belgilash, o‘rganish strategiyalarini tanlash, o‘z faoliyatini baholash va zarur hollarda strategiyani o‘zgartirish muhim tarkibiy qismlar sifatida ko‘rsatiladi [9]. Shu jihatdan, o‘qituvchining vazifasi tayyor yechimni doimiy ravishda taqdim etish

emas, balki talabada tovushni mustaqil eshitish, xatoni aniqlash va tuzatish koʻnikmalarini shakllantirishdan iborat.

Yuqoridagi tahlil asosida gʻijjak ijrochiligida sof intonatsiyani rivojlantirish quyidagi ketma-ketlikda tashkil etilishi mumkin: **tovushni ichki eshituvda tasavvur qilish → uni kuylash yoki hirgoyi qilish → cholgʻuda ijro etish → real sadolanishni eshitib baholash → zarur tuzatish kiritish → mustaqil takrorlash va nazorat qilish.** Ushbu ketma-ketlik qat'iy va barcha talabalar uchun bir xil boʻlgan algoritm emas, balki oʻqituvchi tomonidan individual tayyorgarlikka moslashtiriladigan pedagogik yoʻnalish sifatida qaraladi.

Shunday qilib, sof intonatsiyani shakllantirish texnik mashqlarni bajarish bilangina cheklanmaydi. Uning samarali rivojlanishi ichki eshituv, ongli ijro, eshituv nazorati, individual yondashuv va mustaqil mashq faoliyatining uzviy bogʻliqligiga asoslanadi.

XULOSA

Torli-kamonli cholgʻularda sof intonatsiyani shakllantirish va ichki eshituvni rivojlantirish boʻyicha manbalar tahlili hamda pedagogik kuzatishlarni umumlashtirish quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi.

Birinchidan, gʻijjak dastasining pardasiz tuzilishi ijrochidan tovush balandligini mustaqil belgilash, chap qoʻl barmoqlari harakatini nazorat qilish va ichki eshituvga tayanishni talab qiladi. Shu sababli sof intonatsiya texnik harakat, musiqiy tasavvur va eshituv nazoratining oʻzaro uygʻunligi sifatida shakllantirilishi lozim.

Ikkinchidan, tovushlarni kuylash va hirgoyi qilish, gamma va arpedjio mashqlari, murakkab kuy jumlalari ustida ishlash hamda audioyozuvlarni tahlil qilish ichki eshituv va intonatsion nazoratni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik vositalardir.

Uchinchidan, an'anaviy gʻijjak ijrochiligida sof intonatsiyani baholashda maqomlarning lad asoslari, tayanch pardalari va ijro bezaklarining xususiyatlari hisobga olinishi zarur. Tasodifiy intonatsion xatoni uslubiy maqsadda qoʻllanadigan tovush tuslanishidan farqlash pedagogik baholashning muhim shartidir.

Toʻrtinchidan, oʻqituvchi mashgʻulot mazmunini talabaning individual imkoniyatlariga moslashtirishi va nazorat vazifalarini bosqichma-bosqich talabaning mustaqil faoliyatiga oʻtkazishi kerak. Natijada talaba nafaqat toʻgʻri tovushni hosil qilish, balki oʻz ijrosini eshitish, baholash va intonatsion kamchiliklarni mustaqil tuzatish koʻnikmasini ham egallaydi.

Mazkur xulosalar gʻijjak ta'limida ichki eshituv va sof intonatsiyani yagona pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarurligini koʻrsatadi. Keyingi tadqiqotlarda

taklif etilgan shart-sharoitlarning samaradorligini maxsus pedagogik tajriba va mezonlar asosida baholash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizboyev S. **An'anaviy cholg'u ijrochiligi (g'ijjak):** konservatoriyaning I kurs talabalari uchun darslik. – Toshkent, 2017. – 130 b.

2. Xudoyev G'. **G'ijjak cholg'usi ijrochilik an'analari:** o'quv qo'llanma. – Toshkent: Muharrir, 2013. – 164 b.

3. Nazirov Q. **G'ijjak sinfi darsligi:** oliy musiqa ta'limi muassasalari uchun darslik. – Toshkent: Musiqa, 2013. – 52 b.

4. Qodirov N. **G'ijjak ijrochiligi maktabi (an'anaviy uslub):** o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2011. – 132 b.

5. Rajabov I. **Maqomlar.** – Toshkent: San'at, 2006. – 394 b.

6. Keller P. E. Mental imagery in music performance: underlying mechanisms and potential benefits // **Annals of the New York Academy of Sciences.** – 2012. – Vol. 1252, No. 1. – P. 206–213. – DOI: https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2011.06439.x.

7. López-Calatayud F., Macián-González R., Tejada J. An Analysis-Synthesis of the Pedagogical Literature on Intonation in Initial Learning of Violin and Viola: Pitch Contents, Teaching Approaches, and Auxiliary Resources // **String Research Journal.** – 2023. – Vol. 13, No. 1. – P. 73–91. – DOI: https://doi.org/10.1177/19484992221121755.

8. Pardue L. S., McPherson A. Real-Time Aural and Visual Feedback for Improving Violin Intonation // **Frontiers in Psychology.** – 2019. – Vol. 10. – Article 627. – DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00627.

9. Silva C. dos S., Marinho H. Self-regulated learning processes of advanced musicians: A PRISMA review // **Musicae Scientiae.** – 2025. – Vol. 29, No. 1. – P. 89–108. – DOI: https://doi.org/10.1177/10298649241275614.

10. Strietelmeier A. Alterations in Violinists' Practice Behaviors in Response to Differing Technical Demands in the Material // **String Research Journal.** – 2020. – Vol. 10, No. 1. – P. 13–31. – DOI:https://doi.org/10.1177/1948499220924419.